

УДК 821.161.2.09+821.133.1.09]092

Погребенник В. Ф.
(м. Київ)

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА РЕЦЕПЦІЯ ІВАНА ФРАНКА ПОСТАТІ Й ТВОРЧОСТІ ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАКА

Статтю присвячено особливостям наукової рецепції Івана Франка постаті й спадщини Оноре де Бальзака, відповідностям і творчим перегукам французького й українського письменників, ролі І.Франка у популяризації митця в українському й польському культурному середовищі.

Ключові слова: рецепція, літературознавство, художня проза, реалізм, літературний канон.

Pohrebennyk V. Literature Reception of the Personality and Work of Honore de Balzac by Ivan Franko

The article is devoted to the peculiarities of the scientific reception of the personality and artistic heritage of Honore de Balzac by Ivan Franko. The conformity and creative edges of the French and Ukrainian writers, and I.Franko's role in popularizing the artist in the Ukrainian and Polish cultural environment are researched in the article.

Key words: reception, literary studies, realism, artistic prose, literary canon.

Постановка проблеми. Міжкультурна комунікація, зокрема на шляхах перекладу творів іншомовного письменства та фахової літературознавчої рецепції художнього доробку знакових митців, становить вагомий феномен ідейно-творчого діалогу доби, знаковий сегмент національних культур і є актуальною та важливою проблемою естетичного розвитку людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, після відходу плеяди вітчизняних бальзакознавців (Т. Якимович, К. Шахової,

Д. Затонського, М.Матвіїшина), що напрацювали базу для досліджень «Бальзак» і «Україна» наступна генерація ще діючих дослідників (Д.Наливайко, О.Міхільов) зосередилася на теоретично більш узагальнених студіях ліній і постатей розвою європейського реалізму, ще не змодельовавши синтетичну панораму входження великого француза в українську науку, культуру й мистецтво. Останні ж публікації молодшої генерації, як-от герменевтична О.Саприкіної, не ставлять манеру митця у контекст його класичних осмислень.

Метою статті є наукове декодування світоглядно-естетичних передумов типологічних збіжностей реалістичного прозописьма Бальзака й молодого Франка, осмислення конкретного фактажу рецепції постаті й творчості автора «Людської комедії» у Східній Галичині (рецепція, поцінування, переклади).

Виклад основного матеріалу. Доктор філософії Віденського університету й сам визначний письменник, Іван Франко відіграв в Австро-Угорській монархії, зокрема в українській Східній Галичині, роль справжнього амбасадора великої французької літератури. Велична ж постать її творця, автора «Людської комедії», входить до чільної плеяди світової слави персоналій французького письменства, що перебували в орбіті творчих зацікавлень Франка-літературознавця і перекладача, – десь одразу після класиків Е.Золя й В.Гюго та поряд із потужними мистецькими індивідуальностями А.Франса й А.Доде.

Певне загальне пояснення цьому тяглому мисленнєвому діалогові українського вченого, енциклопедиста у філологічній науці, та французького першорядного майстра слова подає врахування споріднюючих факторів – насамперед естетичних засад і літературних первнів двох геніїв, які творили хоч в одному столітті, та у різні його періоди й за неоднакових суспільно-політичних обставин Франції й Західної України, у часах І.Франка «королівської» провінції Австро-Угорщини, ліберальної наддунайської монархії. До числа цих факторів віднесемо світоспоглядання й відтворення дійсності двома мислителями з позицій історизму і щирого гуманізму, філософських засад позитивізму й детермінованості життя індивіда суспільними взаєминами доби, піднесення справжнього аристократизму та несприйняття соціальних аберацій.

Як письменників Бальзака й Франка єднає критичний пафос відкидання прогнилих морально-етичних «основ суспільності» двох

європейських країн, визнання високої місії літератури, що готує читачів до «знесення злих боків» суспільного життя, психологізм, аналітичність і сугестивність новаторського письма, нечувана до того в їхніх національних літературах широта проблематики й персоносфери, новітня європейська експериментальність художньої прози, закоріненої у рідному ґрунті, але сягаючої висот загальнолюдських ідеалів. Масив піонерної творчості Бальзака і Франка (метафорично висловлюючись, Монблан першого й Верховина другого) назагал виріс із антитетичності до попередньої традиції і ознаменував собою появу й оформлення неповторної й універсальної художньої системи. Її було зорієнтовано на гуманістичне відтворення минулого і теперішнього, сприянню зміні на краще у майбутньому.

Письменники епічну творчість унісонно, з поєднання романтизму й реалізму – Бальзак «Шуанами», а Франко «Петріями й Довбущуками» та «Захаром Беркутом». Прийшли ж вони до створення новітніх суспільних епопей (відповідно грандіозної «Людської комедії» й пасма-«огрому» прози Франка, представленої 18 збірками). Літераторів єднають також тенденція до створення нового суспільного роману; моделювання образу тогочасної дійсності в її різних верствах (утім увага до драматизму буття простолюду), представники яких мають свої, як писав І.Франко, спеціальні логіки й психології. Їх споріднюють також програмний і системний характер прози як осягнення новочасного суспільного й психологічно-побутового характеру доби, її морального етосу.

Нарешті, типологічно зіставна проза Бальзака і Франка – феноменальний творчий материк, розмаїтий і густо «заселений», що не тільки оновив французьку й українську (втім упливами французького романіста на українських письменників) літературну традицію, а й тверезим аналізом – у Франка поєднаним із високим ідеалізмом – моральної та соціальної атмосфери двох націй, незнищеним гуманізмом збагатив національні естетичні моделі, визначивши надовго напрям художніх пошуків.

Хоча окремих бальзакознавчих розвідок із-під пера українського літературознавця, перекладача і критика не постало, Іван Франко виявив у цілій низці різножанрових виступів свої тісні контакти з постаттю і творчістю славетного репрезентанта однієї з чільних літератур Європи (котрий, додамо, відвідував Україну, мешкав на житомирському Поліссі, де вінчався з царицею свого серця,

писав про Київ). Переходячи до історичних реалій літературознавчої комунікації Франка з життєтворчістю Бальзака у хронологічно спрямленому порядку, констатуємо: вже рання стаття галичанина «Література, її завдання і найважливіші ціхи» (опублікована 1878-го р. у форматі відомої літературної дискусії) осмислила оперту на здобутках психології, медицини, педагогіки тощо нову школу письменства, яку автор номінував як «науковий реалізм». Показово: цей виступ друком апелює до творчого досвіду Бальзака, Доде, Діккенса, Шпільгагена тощо як найбільшої вартості цієї літератури, що й «запевняє довговічну стійність» [1, т.26, с.12] писанням цих авторів, здатних формувати, як французькі реалісти, розум і переконання читачів і цілих націй.

Того ж 1878-го року молодий Франко у «портретній» розвідці «Еміль Золя і його твори» принагідно розкрив особливе генеалогічне значення середніх і великих епічних форм Бальзакової прози у становленні Золя як письменника. Адресована польськомовним адресатам, ця стаття вперше в українському літературознавстві встановила слухний ланцюжок-ранжир тріо творців і лідерів реалістичної романістики Франції: Бальзак, мовляв, дав імпульс Золя культивувати відкриті ним форми, а продовжив цю жанрово-стильову лінію Флобер. Ці думки зазнали деталізації у життєписній студії «Еміль Золя» (1881). Реконструкція біографії французького реаліста включила віднотування не тільки факту замилювання Золя у писаннях Бальзака й Гюго, а й визнання того, що насамперед Бальзак із Флобером і Теном уплинули на «звернення його духу рішучо до реалізму і аналізування явищ щоденного життя» [1, с.111].

Навіть шевченкознавча студія «Темне царство» (1881) розпочала преамбульну частину визнанням доленосних упливів Бальзака – на цей раз уже на Росію. (Цікаво, що І.Франко у своєму автентичному «каноні майстрів» принагідно закинув необ'єктивність В.Белінському, котрий через власну необізнаність не поцінував належно Бальзака й Діккенса та поставивши вище за них Е.Сю. Проте й сам Франко не цілком справедливо, на нашу думку, віддав у статті 1898 р. «Еміль Золя, його життя і писання» перевагу «Ругон-Маккарам» над «Людською комедією» з огляду на ширину й одноцілість картин епопеї Золя.

Завершимо висвітлення цього аспекту, хай із порушенням хронологічного принципу викладу, зверненням до тексту недрукованого у 50-томнику І. Франка ущипливого нариса фейлетонного

стилю «Жаби», що розкриває І.Франка ще й як оборонця Бальзака від несправедливої критики. Присвячений іронічному осмисленню поширеного не лише в Росії явища, цей текст опонує авторитетному І.Сент-Беву. Як припустив Франко, опонуючи французькому вченому, той страшенно «злюбився б, бачачи ту безмірну вагу, яку здобув собі Бальзак, те незаперечне панованє, яке має він на полі сучасного повістярства – той самий Бальзак, котрого він поборював завзято» [6, с.467].

Польськомовний огляд «З галузі науки і літератури» (1891) І.Франка при характеристиці суспільно-політичної й мистецької атмосфери Франції доби Другої республіки слушно виокремлює зацікавлення тогочасної інтелігенції суспільними питаннями. Цей інтерес підтримали, як підкреслив автор, «письменники великого таланту і запалу» – Бальзак, Жорж Санд, Гюго. До головних принципів їх життєтворчості слушно віднесено такі маркантні семи, як «вивчення життя суспільства, пропаганда певних ідей і суспільно-політичних підвалин» [2, с.161], що вплинуло на Золя, братів Гонкурів, Доде.

Вміщена у польському журналі «Мисль» 1891 р. вагома студія «Влада землі в сучасному романі» прикметна визнанням могутніми талантів французьких реалістів Стендаля, Бальзака і його вже згаданих наступників. Із усіма на те підставами це визнання заґрунтуване на зрозумінні й «олітературненні» ними людини «як продукту свого оточення, продовження своїх предків, природи та суспільства, серед яких вона живе» [2, с.180] та на втіленні цієї істини у романах з небувало розширеними межами.

Тобто письменницька метода Бальзака знаменувала, за Франком, триумф правди життя у мистецтві, поворот до «змалювання дійсності такою, якою її бачить поет крізь призму своїх здібностей, навичок і темпераменту» [2, с.180], а також знесення сковуючих письменника естетичних обмежень. У свою чергу, реалізм Бальзака автор теоретико- й історико-літературної розвідки «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» (1898) закономірно пов'язав із великим зростанням позитивізму і матеріалізму в західноєвропейській науці середини ХІХ ст.

Навіть у дрібних бібліографічних нотатках І. Франка, видрукуваних 1906-го р., як-от присвячених появі в українському перекладі «Нарисів із старинного світу» І. Тена, український учений виявляє доглибну обізнаність із здобутками наукового бальзакознавства

Франції, коли поціновує як славетний нарис «Бальзак» пера засновника культурно-історичної школи, опублікований у Парижу 1858-го р.

Аналогічно в синтетичному «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.», писаному вже хворим Франком (першодрук – 1910), автор не просто пов'язав спробу задовольнити потребу лектури в інтелігентних галичан із проектом редакції газети «Діло» щодо видання «Бібліотеки найзнаменитіших повістей». Ба більше, Франко пов'язав успіх цього проекту з текстами, що й визначили вартісність серії з 34 томів, а саме з такими «цінними речами», як «Батько Горію» у перекладі Мих. Подолінського, а також творами Діккенса й Доде. Цю бальзаківську публікацію, до речі, раніше Франко вирізняв і у польськомовній статті «Руське письменство» (1886).

Франко-історик не оминув і висвітлення того польсько-шляхетського середовища, куди потрапив Бальзак в Україні. Мова про розвідку «Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в ХІХ в.», де поцінуванню підлягли праці П.Хмельовського і Т.Бобровського. В цінних характеристичними фактами й подробицями спогадах останнього, зокрема, йдеться про магнатську родину Ржевуських. Її представники, згідно зі спогадувачем, не вирізнялись особливою моральністю. Перепало від Бобровського на горіхи, серед інших, і сестрам графа Генрика Ржевуського, «із яких одна зараз по шлюбі, заким доїхала до дому мужа, зав'язала роман з його братом, а друга, Ганська, при житті мужа міняючи коханків, зупинилася на славнім французьким повістярі Бальзаку і незадовго перед його смертю стала його жінкою» [4, с.240].

Оноре де Бальзак і його шедеври фігурують і в епістолярній спадщині І.Франка, що був, зокрема, ще й організатором перекладів творів французького класика в Галичині. Так, у скриптах до М.Павлика від початку липня, а потім і вересня 1879 р. він при замовленні перекладів звертає увагу адресата на «дрібні повістки Бальзака, котрі, чув-єм, мають бути дуже хороші. Я читав тільки одну його повість з пізніших, і не дуже ми подобалась» [5, с.194]. Інший лист із того ж періоду до того самого адресата називає Бальзака з огляду на його хист «преславним» (хоча замолоду Франкові суб'єктивно ближчими за французьких видавалися реалісти російські).

Висновки. Таким чином, осмислення літературознавчого фактажу рецепції Івана Франка постаті й епохальної творчості Оноре

де Бальзака, почасти їх творчих збіжностей, переконує: велет французького письменства системно перебував у креативному полі зору українського літературознавця й критика, письменника, перекладача і бібліографа. Справедливі високі літературознавчі оцінки, мисленнєві апеляції І.Франка до спадщини Бальзака творять позитивні комунікативні міжкультурні реалії доби і знаменують орієнтацію української літератури другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на високий західноєвропейський канон суспільно вагомого мистецтва слова. Перспективи подальшого вивчення проблеми вбачаємо в інтердисциплінарному підході й комплексному осмисленні усього корпусу літературного матеріалу в контексті діалогу європейських культур.

Список використаних джерел

1. Іван Франко. Зібр. творів: у 50 т. – К., 1980. – Т.26. – С.109-114.
2. Іван Франко. Зібр. творів: у 50 т. – К., 1980. – Т.28. – С.145-166.
3. Іван Франко. Зібр. творів: у 50 т. – К., 1984. – Т.41. – С.194-470.
4. Іван Франко. Зібр. творів: у 50 т. – К., 1986. – Т.47. – С.191-241.
5. Іван Франко. Зібр. творів: у 50 т. – К., 1986. – Т.48. – С.194-195.
6. Іван Франко. Зібр. творів: у 50 т. – К., 2008. – Т.51 (додатковий). – С.463-468.